

Wielisława Warzywoda-Kruszyńska, Jolanta Grotowska-Leder

OKOLICZNOŚCI POPADANIA W BIEDĘ W WIELKIM MIEŚCIE NA PRZYKŁADZIE ŁODZI I KATOWIC

1. WPROWADZENIE

1.1 Uwagi wstępne

Artykuł niniejszy jest poświęcony ustaleniu ukrytych czynników (*underlying factors*), opisujących okoliczności popadania w biedę w dwóch wielkich przemysłowych miastach Polski: w Łodzi i w Katowicach. Badaniem objęto gospodarstwa domowe, które otrzymywały zasiłek okresowy z pomocy społecznej w październiku 1993 r. (Łódź) i w lutym 1994 r. (Katowice). Oznacza to, że w polu naszego zainteresowania znajdują się nie wszystkie rodziny biedne, a tylko te spośród nich, które określa się mianem biedy „oficjalnej” czy „administracyjnej”, tzn. gospodarstwa, które otrzymują wsparcie z państwowej pomocy społecznej. Zgodnie z ustawą o pomocy społecznej, gospodarstwo może otrzymać zasiłek, jeśli uzyskiwane przez nie dochody w przeliczeniu na jednego członka nie przekraczają kwoty najniższej emerytury oraz dodatkowo występuje co najmniej jedna z następujących sytuacji: sieroctwo, bezdomność, potrzeba ochrony macierzyństwa, bezrobocie, upośledzenie fizyczne lub umysłowe, długotrwała choroba, bezradność w sprawach opiekuńczo-wychowawczych (zwłaszcza w rodzinach niepełnych i wielodzietnych), alkoholizm lub narkomania, trudności w przystosowaniu do życia po opuszczeniu zakładu karnego i klęska żywiołowa lub ekologiczna (art. 3 ustawy nr 506 o pomocy społecznej z 29.11.1990). Przyznanie zasiłku okresowego nie jest automatyczne; poprzedza je ocena kondycji materialnej gospodarstwa i potencjalnych możliwości zarobkowych wszystkich jego członków.

Badana populacja obejmuje zatem biednych określanych przymiotnikiem „oficjalni” lub „administracyjni” biedni. Wśród badaczy nie ma zgody co do tego, czy otrzymywanie zasiłku z pomocy społecznej jest synonimem

biedy¹. W Niemczech otrzymujący pomoc społeczną są traktowani przez organy administracji jako ci, u których bieda została „przewycięzona”. Wydaje się jednak, że należy się zgodzić z uwagą E. Oyen „[...] że osoba, która otrzymuje jakiś rodzaj zasiłku z pomocy społecznej jest z definicji biedniejsza niż pozostała część populacji, jest również biedniejsza od tej części populacji, z którą usprawiedliwione i uprawnione jest porównywanie jej stopnia ubóstwa”². Biedni ujmowani jako świadczeniobiorcy pomocy społecznej są więc definiowani w kategoriach biedy relatywnej. Podstawowe ich potrzeby mogą być zaspokojone, ale wiele innych oczekiwań – nie, z powodu wykluczenia ich z przeciętnego poziomu życia w społeczeństwie³.

Pobieranie zasiłku z pomocy społecznej w określonym momencie czasowym nie przesądza o trwałej niesamodzielności gospodarstwa domowego w zaspokajaniu podstawowych potrzeb jego członków i stałym uzależnieniu od instytucji pomocy społecznej. Dla uniknięcia sugestii, że traktujemy badane rodziny jako chronicznie biedne posługujemy się terminem „popadanie w biedę”. W ostatnim czasie dynamiczna analiza biedy stała się przedmiotem zainteresowania wielu socjologów zachodnich, wydatnie uzupełniając opis wynikający z badań statycznych⁴.

1.2 Ekonomiczne i strukturalne uwarunkowania biedy w Polsce

Liczba osób biednych w Polsce oraz w innych krajach postsocjalistycznych wzrosła dramatycznie w latach dziewięćdziesiątych⁵. Przyczyny dynamicznego rozszerzenia się skali ubóstwa w Polsce i w innych krajach Europy Wschodniej

¹ T. Salonen, *Margins of Welfare. A Study of Modern Functions of Social Assistance*, Torna Haellerstad, Haellerstad Press, 1993; A. J. M. Hagenaars, K. de Vos, *The definition and Measurement of Poverty*, „Journal of Human Resources” 1988, Vol. 23, No. 2.

² E. Oyen, *Some Basic Issues in Comparative Poverty Research*, „International Social Science Journal” 1993, No. 134, s. 10.

³ P. Townsend, *Poverty in the United Kingdom. A Survey of Household Resources and Standards of Living*, Penguin, London 1979, s. 27; P. Alcock, *Understanding Poverty*, The Macmillan Press Ltd., Houndmills-London 1993, s. 8.

⁴ P. Buhr, *Dynamik von Armut. Dauer und Biographische Bedeutung von Sozialhilfebezug*, Westdeutscher Verlag, Opladen 1995; S. Leibfried, L. Leisering i in., *Zeit der Armut. Lebenslaufe im Sozialstaat*, Suhrkamp, Frankfurt/M. 1995.

⁵ W. Warzywoda-Kruszyńska, J. Grotowska-Leder, *Poverty and Social Conditions in Poland During the Transformation to a Market Economy*, „Scandinavian Journal of Social Welfare. Poverty and Welfare in Central and Eastern Europe” 1993, Vol. 2, No. 3; W. Warzywoda-Kruszyńska, J. Grotowska-Leder, *Pauperization in Poland in the 1990s*, Referat wygłoszony na XIII kongresie ISA, Bielefeld, lipiec 1994; W. Warzywoda-Kruszyńska, J. Grotowska-Leder, *Polaryzacja zachodzącej aktualnie polaryzacji społeczeństwa (rozwarstwienia społecznego) w łódzkim regionie miejskim*, [w:] *Studium wiedzy*

są częściowo zbliżone do występujących w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych w społeczeństwach wysoko rozwiniętych⁶. Istnieje zgodność, że najważniejszym czynnikiem wzrostu skali społecznej pauperyzacji jest proces restrukturyzacji narodowych gospodarek, w szczególności deindustrializacja i prywatyzacja, prowadzące do wzrostu bezrobocia. Jednak konsekwencje tych procesów dla społeczeństw bloku wschodniego są poważniejsze i pod wieloma względami odmienne, gdyż restrukturyzacja gospodarki w krajach Europy Wschodniej jest procesem szerszym niż zmiany ekonomiczne występujące na Zachodzie. Oznacza ona nie tylko przekształcenia na rynku pracy, ale przede wszystkim zmiany w sferze własności oraz w podstawowych zasadach ekonomicznych (np. regulacja rynkowa w miejsce regulacji za pośrednictwem planu, bezrobocie w miejsce polityki pełnego zatrudnienia itd.). Zmianom gospodarczym towarzyszy przebudowa systemu politycznego. Polityczny porządek buduje się na podstawie systemu wielopartyjnego i społeczeństwa obywatelskiego. Ta podwójna transformacja dokonująca się w państwie polskim zachodzi w okresie głębokiej recesji gospodarczej. Aczkolwiek produkt krajowy brutto wzrasta od roku 1993, to jednak nie osiągnął on jeszcze poziomu z końca lat siedemdziesiątych.

Tabele 1 i 2 zawierają niektóre wskaźniki ilustrujące podstawowe globalne procesy charakterystyczne dla przekształceń społeczeństwa polskiego w latach dziewięćdziesiątych, tzn.: deindustrializację, prywatyzację, bezrobocie i pauperyzację.

Bieda i ubóstwo w Europie Środkowej ujmowane z perspektywy zmian ekonomiczno-politycznych znalazły się w polu zainteresowania wielu autorów zachodnich⁷.

Niektórzy badacze, np. J. Szalai⁸ zwracają uwagę na to, że nie zmiany ekonomiczne *per se*, lecz zmiany ekonomiczne w powiązaniu z odziedziczoną

o regionie łódzkim. *Wybrane problemy*, red. S. Liszewski, ŁTN, Łódź 1994; *Analiza i ocena sfery ubóstwa w Polsce*, Raport Banku Światowego, Warszawa 1994; *Warunki życia ludności. Pomoc społeczna w 1993 r.*, GUS, Warszawa 1993; J. Podgórski, A. Szukiełojć-Bieńkuńska, *Sfera dochodów niskich w Polsce*, [w:] *Polityka społeczna i warunki społeczne w Polsce w latach 1989–1993*, IPiSS, Warszawa 1994.

⁶ N. Buck, M. Drennan, K. Newton, *Dynamics of the Metropolitan Economy*, [w:] *Divided Cities. New York and London in the Contemporary World*, ed. S. Fainstein, S. I. Gordon, M. Harloe, Blackwell, Cambridge USA–Oxford (UK) 1994; K. Koch, *Armut in Frankfurt. Eine Übersicht*, „Widerspreche” 1992, Bd. 44.

⁷ B. Deacon i in., *The New Eastern Europe. Social Policy Past, Present and Future*, SAGE Publications, London-Newbury Park-New Delhi 1992; S. Marklund, *Social Policy and Poverty in Post-totalitarian Europe*, „Scandinavian Journal of Social Welfare. Poverty and Welfare in Central and Eastern Europe” 1993, Vol. 2, No. 3; A. Przeworski, *Ökonomische und politische Transformationen in Osteuropa: Der aktuelle Stand*, „PROKLA. Zeitschrift für kritische Sozialwissenschaft” 1994, Bd. 98 (25), Nr. 1.

⁸ J. Szalai, *Power and Poverty*, [w:] *The Social History of Poverty in Central Europe. Working Papers*, MWA Publications Series, Budapest 1995.

Tabela 1

Sytuacja ekonomiczna w Polsce w latach 1990–1994
(wybrane wskaźniki) w %

Wyszczególnienie		Ogółem	Sektor publiczny	Sektor prywatny
Dochód narodowy, ogółem	1990	100,0	64,8	31,4
	1992	100,0	50,7	45,2
	1993	100,0	44,3	47,9
	1994	100,0	42,5	46,4
w tym: przemysł	1990	43,6	35,4	8,2
	1992	34,0	25,0	9,0
	1993	32,9	21,8	11,1
	1994	32,2	21,1	11,1
usługi	1990	25,5	14,0	11,5
	1992	41,9	17,2	24,7
	1993	40,9	15,2	25,7
	1994	40,2	15,2	25,0
Zatrudnienie, ogółem	1990	100,0	54,9	45,1
	1992	100,0	46,3	53,7
	1993	100,0	43,2	56,8
	1994	100,0	40,6	59,4
w tym: przemysł	1992	26,4	18,0	8,4
	1993	24,7	14,6	10,1
	1994	24,9	13,4	11,4
usługi	1992	35,9	22,1	13,8
	1993	40,4	20,9	19,5
	1994	39,6	21,0	18,6

U w a g a: Usługi obejmują: handel i naprawy, hotele i restauracje, transport, składowanie i łączność, pośrednictwo finansowe, obsługę nieruchomości i firm, edukację, ochronę zdrowia i opiekę społeczną, pozostałą działalność usługową, komunalną i socjalną.

Ź r ó d ł o: *Rocznik statystyczny 1993*, Warszawa 1993, tab. 1, 3, 5, s. XLVII–LI; *Rocznik statystyczny 1994*, Warszawa 1994, tab. 1, 3, 5, s. XLVII–XLIV; *Rocznik statystyczny 1995*, Warszawa 1995, tab. 1, 3, 5, s. XXXV–XXXVII.

po realnym socjalizmie strukturą społeczną stanowią przyczynę pauperyzacji znaczących części społeczeństwa w Europie Środkowej. Autorka podkreśla, że głównie w schyłkowym okresie realnego socjalizmu status społeczny jednostek i grup był określany równocześnie przez miejsce, jakie jednostka czy grupa zajmowała w „pierwszej” i „drugiej” ekonomii. Dostęp do „drugiej ekonomii” był zróżnicowany ze względu na pozycję w „pierwszej”

ekonomii. Zubożenie, zdaniem Szalai, dotyczy kategorii społecznych wykluczonych w okresie realnego socjalizmu z partycypacji w „drugiej ekonomii”. Kategorie te nie mają wyniesionych z socjalistycznej przeszłości zasobów (kapitał, koneksje) i umiejętności (podejmowanie ryzyka), pozwalających im na funkcjonowanie w warunkach drapieżnego rynku.

Tabela 2

Sytuacja ekonomiczna w Polsce w latach 1990–1993
(wybrane wskaźniki) w %

Wyszczególnienie	1989	1990	1992	1993
I. Dynamika dochodu narodowego	0,2	-10,5	1,5	5,1
II. Inflacja	298,5	480,1	36,5	34,0
III. Dochody realne 1987 = 100	124,7	90,5	88,2	88,4
IV. Wydatki rządowe	48,8	39,9	50,0	–
dotacje	12,9	7,3	3,3	–
inne wydatki	35,9	32,6	46,7	–
bilans finansowy	-7,4	3,1	-5,9	-3,5
V. Stopa bezrobocia	–	3,5	13,3	16,0
VI. Biedni	5,8	15,0	15,1	14,4 ^a

^a Dane oparto na pracy *Analiza i ocena sfery ubóstwa w Polsce*, Raport Banku Światowego, Warszawa 1994, s. 2.

Źródło: A. Przeworski *Ökonomische und politische Transformationen in Osteuropa: Der aktuelle Stand*, „PROKLA. Zeitschrift für kritische Sozialwissenschaft” 1994, Bd. 98 (25), Nr. 1, s. 147, 150.

Bezpośrednią przyczyną zubożenia znacznych części społeczeństwa polskiego jest wysoki wzrost cen, który nie był i nadal nie jest odpowiednio kompensowany wzrostem dochodów. Skokowa podwyżka cen stanowiła istotny element planu Balcerowicza. Skalę zmian w początkowym okresie systemowych przemian ilustrują następujące dane: w 1990 r. w porównaniu do roku 1978 ceny artykułów żywnościowych wzrosły w Polsce 311 razy, nieżywnościowych artykułów konsumpcyjnych – 225 razy, a dóbr niekonsumpcyjnych – 314 razy⁹.

W blisko 80% gospodarstw obniżyły się dochody realne¹⁰. Spadek dochodów realnych połączony z deprecjacją zarobków, wynikającą z inflacji, ograniczył spożycie artykułów żywnościowych i nieżywnościowych.

⁹ C. Bywalec, *Poziom i struktura żywienia społeczeństwa polskiego w latach osiemdziesiątych*, 1991, s. 24.

¹⁰ J. Hryniewicz, E. Sierzputowska, *Ubóstwo w Polsce w 1992 roku*, Biuro Studiów i Analiz Sejmu, Warszawa 1992, s. 4.

Statystyczny Polak konsumował w 1990 r. o 8% mniej żywności w porównaniu do 1978 r.¹¹ W pierwszym okresie reform szybkie ubożenie dotyczyło zarówno gospodarstw domowych pracowniczych, jak i pozostałych kategorii gospodarstw. Udział gospodarstw biednych był nawet większy wśród gospodarstw osób pracujących niż gospodarstw emerytów i rencistów. Wśród gospodarstw pracowniczych 36% stanowiły takie, w których dochody w przeliczeniu na jedną osobę kształtowały się na poziomie minimum socjalnego, a 14% na poziomie najniższej emerytury. Analogiczne odsetki wśród gospodarstw emerytów i rencistów wynosiły: 32% i 13%.¹² W ostatnich 2 latach (1994–1995) do grup najbardziej zagrożonych ubóstwem zalicza się młode rodziny, głównie wielodzietne i młode osoby o niskich kwalifikacjach. Są to kategorie biednych charakteryzujące się niskimi zarobkami związanymi z pierwszą pracą oraz bezrobociem, powodowanym dezaktywacją kobiety związaną z opieką nad dziećmi i niskimi kwalifikacjami¹³.

Ta sytuacja jest w znacznym stopniu rezultatem polityki niskich płac, obowiązującej w Polsce w całym okresie powojennym i utrzymywanej w III Rzeczypospolitej. Ekspersi zachodni i zwolennicy koncepcji neoliberalnych w Polsce uważają, że polityka niskich płac jest niezbędnym warunkiem przeprowadzenia reformy ekonomicznej. Istnieją także dodatkowe przyczyny generowane przez państwo, które – obok niskich zarobków – określają skalę biedy w Polsce. Wśród najważniejszych należy wymienić:

- politykę niskich świadczeń społecznych (m. in. rent, emerytur, zasiłków dla bezrobotnych);
- politykę wysokich kosztów utrzymania, wynikającą z odejścia od subsydiowania szeregu towarów i usług, np. nośników energii i mieszkań;
- wprowadzenie powszechnego podatku od towarów i usług VAT w miejsce selektywnego podatku od konsumpcji niektórych towarów;
- wysokie opodatkowanie przedsiębiorstw z tytułu zatrudnienia, co powoduje zatrudnianie pracowników w formie umowy-zlecenia, a w konsekwencji pozbawia pracownika szeregu świadczeń społecznych, za które musi on samodzielnie płacić.

Począwszy od 1990 r. w Polsce jest obserwowany gwałtowny wzrost liczby osób, które nie są w stanie zaspokoić swoich podstawowych potrzeb i stają się klientami pomocy społecznej. W roku 1989 ok. 800 tys. Polaków było zarejestrowanych jako świadczeniobiorcy pomocy społecznej¹⁴; w 1990 r. – 1645 tys.; w 1991 r. – 2300 tys.; a w 1992 r. ponad 3000 tys.¹⁵ W 1992 r. co 11 gospodarstwo domowe otrzymywało wsparcie w postaci zasiłku

¹¹ C. Bywalec, *op. cit.*, s. 24.

¹² J. Hrynkiewicz, E. Sierzputowska, *op. cit.*, s. 4, 6.

¹³ *Stopa ubóstwa nie maleje*, „Rzeczpospolita” 1996, nr 50/4304.

¹⁴ *Rocznik statystyczny*, GUS, Warszawa 1990, s. 112.

¹⁵ *Rocznik statystyczny*, GUS, Warszawa 1993, s. 220.

z pomocy społecznej. W ostatnich latach roczniki statystyczne zaniechały publikacji danych o liczbie świadczeniobiorców pomocy społecznej.

Z obliczeń Banku Światowego wynika, że w roku 1993 5,5 mln obywateli Polski żyło na granicy lub poniżej oficjalnej linii ubóstwa, wyznaczonej przez najniższą emeryturę. Zdaniem S. Golinowskiej – mimo obserwowanego w Polsce wzrostu gospodarczego i wzrostu płac realnych – od 1994 r. sfera ubóstwa w naszym kraju stabilizuje się, a jego stopa się nie zmniejsza. Jest to spowodowane polaryzacją dochodów i płac wynikającą z polityki społecznej nastawionej w ostatnich latach na ochronę dochodów ludności starszej i ograniczającej działania wspierające rodzinę (np. zmniejszono świadczenia rodzinne na dzieci, zlikwidowano część placówek opiekuńczych i rzeczowych świadczeń dla szkół, wprowadzono komercjalizację w oświacie)¹⁶.

2. OKOLICZNOŚCI POPADANIA W BIEDĘ W DUŻYCH MIASTACH

2.1. Próba

Badania zostały przeprowadzone w dwóch miastach: w Łodzi (październik 1993 r.) i w Katowicach (luty 1994 r.), na podstawie identycznego kwestionariusza wywiadu. W pierwszym z wymienionych miast objęto nimi 1000 gospodarstw, w drugim 500 losując co 50 gospodarstwo domowe z listy świadczeniobiorców pomocy społecznej. Łódź i Katowice zostały wybrane do badań, ponieważ są one dużymi ośrodkami przemysłowymi, w których wyraźnie dominuje jeden rodzaj przemysłu. Jak się zdaje, okoliczność ta może powodować w tych miastach większą niż gdzie indziej trudność dostosowywania się do nowych warunków gospodarowania. Łódź stanowi centrum przemysłu lekkiego, w którym na początku lat dziewięćdziesiątych produkcja obniżyła się o 60%. W Katowicach zaznacza się wyraźna przewaga przemysłu ciężkiego. Z tego wynika inna sytuacja kobiet na rynku pracy. W Łodzi od XIX w. kobiety stanowią znaczącą część siły roboczej; w Katowicach – więcej jest miejsc pracy dla mężczyzn. Proces transformacji gospodarczej przebiega w obu miastach w nieco odmienny sposób. W Łodzi proces deindustrializacji występuje w większym nasileniu i większa była recesja. Skutkiem tych procesów jest znacznie większa w regionie łódzkim skala bezrobocia. W Katowicach proces restrukturyzacji w szczególności prywatyzacja sektora przemysłowego – przebiega wolniej, co powoduje że skala recesji i bezrobocia jest tu mniejsza. W Katowicach jest nadto większy niż w Łodzi wpływ związków zawodowych na decyzje dotyczące przekształceń

¹⁶ Stopa ubóstwa...

gospodarczych regionu. Uogólniając należy stwierdzić, że Łódź jest bardziej pod wpływem działania procesów transformacyjnych niż Katowice, w których sytuacja jest w większym stopniu uzależniona od decyzji władz politycznych¹⁷.

Tabela 3

Warunki życia w Łodzi i w Katowicach na tle sytuacji w kraju w 1993 r.
(wybrane wskaźniki)

Lp.	Wyszczególnienie	Polska	Łódź	Katowice
1.	Ludność ogółem w tys.	38 505	834	359
2.	Ludność na 1 km ²	123	2 832	2 184
3.	Przyrost naturalny na 1000 ludności w miastach	1,6	-5,8	-1,8
4.	Zgony niemowląt na 1000 urodzeń żywych	13,4	20,1	13,8
5.	Kobiety na 100 mężczyzn	105	118	108
6.	Rozwody na 1000 ludności	1,0	1,9	0,7
7.	Ludność w wieku nieprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym	72,2	64,9	59,8
8.	Pracujący na 1000 ludności	373	303	482
9.	Kobiety wśród pracujących w %	47,8	52,6	43,7
10.	Stopa bezrobocia	16,4	14,0	4,2
11.	Udział kobiet wśród bezrobotnych w %	52,2	47,3	62,0
12.	Średnie wynagrodzenie miesięczne brutto	100	92	121
13.	Mieszkania oddane do użytku na 1000 nowozawartych małżeństw	-	370	465
14.	Liczba osób na 1 izbę	0,97	0,88	0,82
15.	Udział gospodarstw domowych zamieszkujących samodzielnie w % ^a	80,4	84,1	82,4
16.	Liczba ludności na 1 lekarza	450	264	171
17.	Liczba ludności na 1 łóżko szpitalne	156	190	58
18.	Abonenci telefoniczni na 1000 ludności	115	237	189
19.	Studenci na 1000 ludności	15,2	29,9	49,5
20.	Liczba świadczeniobiorców pomocy społecznej na 10 tys. ludności ^{a/b}	396,8	609,1	256,2

^a Dane dla województwa.

^b Dane z 1992 r.

Źródło: *Rocznik statystyczny 1994*, Warszawa 1994, tab. I, II, III; *Rocznik statystyczny województw 1992*, Warszawa 1992, tab. 11(73).

¹⁷ Por. D. S. Byrne, K. Wódz, *The "New Underclass": A Dispossessed Working Class After Deindustrialization. The Spatial Dimension*, Referat wygłoszony na konferencji ESA, Budapeszt 1995.

Tabela 3 zawiera szereg informacji i wskaźników charakteryzujących sytuację społeczno-ekonomiczną w każdym z tych miast na tle sytuacji w całym kraju. Zwraca uwagę fakt zdecydowanie mniejszej aktywności zawodowej mieszkańców Łodzi w porównaniu z mieszkańcami Katowic oraz prawie trzykrotnie wyższej stopy bezrobocia w pierwszym z wymienionych miast, przy wyraźnie wyższym udziale kobiet wśród bezrobotnych w Katowicach. Stopa pauperyzacji jest natomiast w Łodzi ponad dwukrotnie wyższa niż w Katowicach.

Tabela 4

Charakterystyka biednych gospodarstw domowych w Łodzi i w Katowicach
(wybrane cechy)

Lp.	Wyszczególnienie	Rodziny łódzkie n = 1000	Rodziny katowickie n = 501
1.	Średnia liczba osób w gospodarstwach domowych	2,8	2,6
2.	Gospodarstwa jednoosobowe %	18,2	34,7
3.	Średnia liczba dzieci w gospodarstwie	1,11	1,08
4.	Rodziny z 3 i więcej dziećmi %	6,9	14,6
5.	Średni wiek członków gospodarstwa domowego	31,6	35,3
6.	Rodziny pełne (rodzice + dzieci) %	41,7	27,9
7.	Rodziny niepełne (ojciec/matka + dzieci) %	24,5	24,6
8.	Gospodarstwa z osobami pracującymi %	37,9	26,5
9.	Gospodarstwa z osobami niepracującymi w %	91,1	92,2
10.	Gospodarstwa z osobami bezrobotnymi w %	67,3	45,8
11.	Gospodarstwa z inwalidą w %	18,4	25,0
12.	Dochód/osobę w gospodarstwach domowych (w tys. starych zł)	1 217,1	1 078,5
13.	Udział wydatków na żywność w całkowitym dochodzie gospodarstwa domowego	64,9	60,0
14.	Średni udział zasiłków z pomocy społecznej w całkowitym dochodzie gospodarstwa domowego	36,0	40,0
15.	Korzystanie z zasiłku z pomocy społecznej dłużej ni 1 rok %	43,9	56,5
16.	Liczba osób/1 izbę	1,30	1,05
17.	Powierzchnia w m ² /osobę	16,8	22,7
18.	Samodzielność mieszkania %	86,2	91,2

Źródło: Badania własne: Łódź 1993 r., Katowice 1994 r.

Jeśli porównać społeczno-demograficzne charakterystyki biednych gospodarstw domowych w Łodzi i w Katowicach (tab. 4), to okazuje się, że:

- w Katowicach prawie dwukrotnie częściej niż w Łodzi reprezentowane są gospodarstwa jednoosobowe oraz rodziny wielodzietne;
- w Łodzi częściej niż w Katowicach zasiłkobiorcami są rodziny pełne oraz takie, w których co najmniej jedna osoba pracuje;

- w Łodzi wyższy jest niż w Katowicach udział gospodarstw, w których są bezrobotni;
- w Katowicach natomiast wyższy niż w Łodzi jest udział gospodarstw, w których skład wchodzi inwalidzi oraz takich, które są dłużej uzależnione od pomocy społecznej, jednakże
- w obydwu miastach zasiłek z pomocy społecznej pełni głównie funkcję uzupełniającą wobec dochodów z innych źródeł, stanowiąc średnio 36% całkowitego dochodu gospodarstwa w Łodzi i 40% w Katowicach.

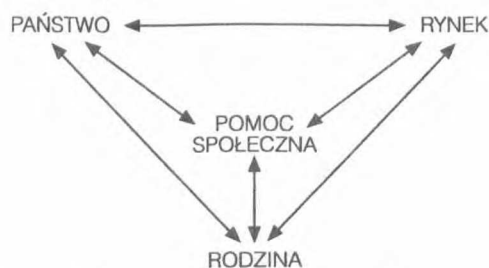
2.2. Teoretyczny model analizy

Przyjmując, że przyczyny popadania w biedę mają charakter strukturalny, a zatem bieda jest nie tylko sprawą braku indywidualnej zaradności¹⁸, poszukujemy odpowiedzi na następujące pytanie: *jakie ukryte wymiary/czynniki, opisujące okoliczności sprzyjające popadaniu w biedę, dają się zidentyfikować w każdym z analizowanych miast?*

Biorąc jednakże pod uwagę fakt, że będąca przedmiotem naszego zainteresowania populacja jest kreowana jako biedna w sposób administracyjny, na podstawie określonego aktu prawnego oraz na podstawie decyzji pracownika socjalnego, interpretującego ten akt, pytanie to można sformułować również w taki sposób: *jak konceptualizowane są przez pracowników socjalnych w Łodzi, a jak w Katowicach, rodziny/gospodarstwa biedne, tzn. uprawnione do pomocy społecznej?*

Pierwsze z wymienionych pytań kieruje uwagę na deficyty w systemie zabezpieczenia społecznego, drugie natomiast na typy rodzin/gospodarstw domowych doświadczających tych deficytów.

Punkt wyjścia naszych analiz stanowi znany model zabezpieczenia społecznego jednostki, uwzględniający trzy systemy zabezpieczenia: państwo, rynek i rodzinę, w wersji zaproponowanej przez Salonena w odniesieniu do pomocy społecznej (rys. 1)¹⁹.

Rys. 1. Zależność między zasiłkiem z pomocy społecznej a systemami zabezpieczenia społecznego

¹⁸ P. Alcock, *op. cit.*, s. 27.

¹⁹ T. Salonen, *op. cit.*, s. 41.

Relacja między pomocą społeczną (traktowaną – przypomnijmy – jako synonim biedy) a każdą ze sfer zabezpieczenia społecznego obejmuje zarówno kwestię dochodów, jak i wydatków. Zatem konieczność otrzymywania wsparcia z pomocy społecznej może wynikać ze zbyt niskich dochodów lub zbyt dużych wydatków, których nie można zredukować.

Zależność między państwem a korzystaniem z pomocy społecznej wynika z faktu, że:

– nie wszystkim obywatelom przysługują świadczenia z tytułu ubezpieczenia na wypadek choroby, starości, urodzenia dziecka, bezrobocia itp.; im więcej ludzi nie posiada ubezpieczenia, tym więcej będzie potrzebowało wsparcia z pomocy społecznej;

– istnieją przewlekłe procedury przyznawania i wypłacania świadczeń społecznych tym, którzy są do nich uprawnieni; przejściowo stają się oni klientami pomocy społecznej; szacuje się, że co trzeci klient pomocy społecznej oczekuje na przyznanie mu innego rodzaju świadczenia społecznego²⁰;

– wzrastają koszty usług społecznych, świadczonych przez agendy państwowe;

– niewystarczająca jest infrastruktura społeczna, np. przedszkola, domy opieki dla ludzi starych itd., co powoduje, że osoby pełniące funkcje opiekuńcze nie mogą pracować;

– świadczenia społeczne są niewystarczające, aby się utrzymać.

Zależność między rynkiem (pracy, mieszkaniowym, dóbr konsumpcyjnych itd.) a koniecznością wsparcia przez pomoc społeczną zawiera szereg komponentów, takich jak:

- bezrobocie,
- niskie płace,
- zatrudnienie niestałe,
- wzrastające ceny utrzymania mieszkania,
- wzrastające ceny dóbr konsumpcyjnych itd.

Zależność między rodziną a pomocą społeczną pozostaje w związku:

- ze składem rodziny,
- strukturą rodziny,
- wiekiem członków rodziny itd.

Opisany model wskazuje na różnorodność sytuacji, które mogą prowadzić do popadnięcia w biedę i zmuszają ludzi do zwrócenia się o pomoc społeczną. Jest oczywiste, że te gospodarstwa domowe, które nie mają zabezpieczenia w żadnym z trzech omawianych systemów, są najbardziej narażone na konieczność korzystania z pomocy społecznej.

W celu odpowiedzi na sformułowane pytania zostały zastosowane zmienne (patrz aneks) charakteryzujące gospodarstwo domowe, odnoszące się do każdej ze sfer zabezpieczenia społecznego, a mianowicie:

²⁰ P. Buhr, *op. cit.*

- do państwa (zmienne: S20, S44, S48),
- do rynku (zmienne: S8, S10, S34),
- do rodziny (zmienne: P13, S13, S14.2, S29, S40, S52).

Ponieważ nie było wiadomo, jak zmienne te połączą się tworząc poszczególne czynniki, zastosowano *principal components factor analysis*. Analizę tę przeprowadzono w odniesieniu do:

- ogółu łódzkich biednych gospodarstw domowych,
- ogółu katowickich biednych gospodarstw domowych.

2.2. Wyniki badań

Jakie można zidentyfikować ukryte wymiary/czynniki, opisujące okoliczności sprzyjające popadaniu w biedę w Łodzi, a jakie w Katowicach?

W wyniku zastosowanej analizy wytworzonych zostało kilka czynników, ale w opracowaniu wykorzystano tylko pierwsze trzy spośród nich, które łącznie wyjaśniają ponad 60% całkowitej wariancji.

W Łodzi utworzone czynniki opisują:

1. wiek i skład gospodarstwa domowego,
2. zasoby z pracy gospodarstwa domowego oraz
3. zdekompletowanie rodziny.

Natomiast w Katowicach wytworzone czynniki opisują następujące okoliczności:

1. aktywność zawodową i skład gospodarstwa domowego,
2. zdekompletowanie rodziny i
3. wykluczenie gospodarstwa z rynku pracy.

Poszczególne wyróżnione czynniki zostały wytworzone z następujących zestawów zmiennych:

Łódź, populacja ogółem (n = 1000)

Czynnik 1. Wiek i skład gospodarstwa domowego

S29	Średni wiek gospodarstwa	-.86245
P13	Wielkość gospodarstwa	.76738
S13	Obciążenie gospodarstwa dziećmi	.74541
S44	Obciążenie gospodarstwa inwalidami	-.56485

(wyjaśnia 28,4% wariancji całkowitej)

Czynnik 2. Zasoby z pracy w gospodarstwie domowym

S10	Stopa bezrobocia w gospodarstwie	-.83367
S8	Aktywność zawodowa w gospodarstwie	.78521

S34	Charakter zatrudnienia w gospodarstwie	.78389
S20	Stopa uzależnienia gospodarstwa od pomocy społecznej	– .62558

(wyjaśnia 19,1% wariancji całkowitej)

Czynnik 3. Zdekompletowanie rodziny

S14.2	Samotne rodzicielstwo	.83227
S52	Stopa sfeminizowania gospodarstwa	.81324
S40	Obecność kobiet rozwiedzionych	.83172

(wyjaśnia 15% wariancji)

Katowice, populacja ogółem (n = 500)

Czynnik 1. Aktywność zawodowa i skład gospodarstwa domowego

S34	Charakter zatrudnienia w gospodarstwie	.87681
S8	Aktywność zawodowa w gospodarstwie	.84556
P13	Wielkość gospodarstwa	.82133
S13	Obciążenie gospodarstwa dziećmi	.71054
S29	Wiek gospodarstwa	– .63552

(wyjaśnia 32,3% wariancji całkowitej)

Czynnik 2. Zdekompletowanie rodziny

S14.2	Samotne rodzicielstwo	.88108
S52	Stopa sfeminizowania gospodarstwa	.79964
S40	Obecność kobiet rozwiedzionych	.75563

(wyjaśnia 16,5% wariancji całkowitej)

Czynnik 3. Wykluczenie gospodarstwa z rynku pracy

S10	Stopa bezrobocia w gospodarstwie	– .72784
S44	Obciążenie gospodarstwa inwalidami	.63175
S48	Obciążenie gospodarstwa chronicznie chorymi	.55248
S20	Stopa uzależnienia gospodarstwa od pomocy społecznej	– .49709

(wyjaśnia 14,8% wariancji całkowitej)

Jak łatwo zauważyć, jeden z wytworzonych czynników jest identyczny w populacji łódzkiej i katowickich biednych. Opisuje on sytuację zdekompletowania rodziny przez rozwód. Wskutek rozbicia rodziny rodzinny system zabezpieczenia wchodzących w jej skład jednostek staje się mniej efektywny. Nie tylko z tego powodu, że następuje utrata zarobków jednego z żywicieli, lecz także dlatego, że możliwości dodatkowego zarobkowania drugiego żywiciela (kobiety) stają się ograniczone ze względu na konieczność całkowitego przejęcia odpowiedzialności za rodzinę i opieki nad dziećmi.

Zatem czynnik ten opisuje rodzinę niepełną, jako typ rodziny, który jest szczególnie zagrożony ubóstwem. Gdy chodzi o pozostałe czynniki:

W Łodzi czynnik 1 opisuje zależność między wiekiem i składem rodziny a zagrożeniem ubóstwem, a czynnik 2 zależność między rynkiem pracy a pomocą społeczną. Toteż czynnik 1 charakteryzuje trudności w zabezpieczeniu potrzeb materialnych związane ze składem rodziny, a drugi – związane z funkcjonowaniem rynku pracy.

W Katowicach czynnik 1 opisuje związek między rynkiem pracy i składem rodziny a zagrożeniem ubóstwem, natomiast czynnik 3 zależność między państwem (świadczeniami społecznymi) a zagrożeniem biedą. Zatem czynnik 1 charakteryzuje sytuację, w której zasoby z pracy są niewystarczające ze względu na skład rodziny, a czynnik 3 konieczność utrzymywania się ze zbyt niskich świadczeń społecznych.

W Łodzi rodziny biedne zdają się być konceptualizowane przez pracowników socjalnych jako:

- 1) nieinwalidzkie rodziny z dziećmi na utrzymaniu;
- 2) rodziny, których zasoby z pracy są ograniczone przez bezrobocie;
- 3) rodziny matek samotnie wychowujących dzieci.

W Katowicach natomiast ukryte koncepty biednej rodziny, którymi zdają się posługiwać pracownicy socjalni obejmują:

- 1) rodziny pracownicze z dziećmi na utrzymaniu;
- 2) rodziny matek samotnie wychowujących dzieci;
- 3) rodziny wykluczone z rynku pracy (wskutek bezrobocia lub problemów zdrowotnych), utrzymujące się ze świadczeń społecznych.

3. ZAKOŃCZENIE

Jak ilustrują przedstawione dane empiryczne, okoliczności popadania w biedę pozostają w związku ze wszystkimi trzema systemami zabezpieczenia społecznego: rodziną, rynkiem i państwem. Można to sumarycznie zilustrować wpisując w model zabezpieczenia społecznego ujawnione w referowanym badaniu ukryte czynniki popadania w biedę. Bieda w omawianych miastach pozostaje w związku z:

- rozpadem rodziny i obciążeniem rodziny dziećmi;
- sytuacją na rynku pracy określającą zasoby z pracy gospodarstw domowych, ograniczane przez bezrobocie;
- nieodpowiednim do potrzeb zabezpieczeniem przez system świadczeń społecznych rodzin pozostających poza rynkiem pracy.

Można przypuszczać, że braki w zabezpieczeniu społecznym w więcej niż w jednej sferze mogą pozostawać w związku z głębokością biedy.

Rodziny biedne są konceptualizowane w Łodzi i w Katowicach w zbliżony, choć nie identyczny sposób, co – jak się zdaje – odzwierciedla interpretacje ustawy o pomocy społecznej, uwzględniające specyfikę każdego z miast. Ustawowy zapis o „bezradności w sprawach opiekuńczo-wychowawczych (zwłaszcza w rodzinach niepełnych i wielodzietnych)” jest konceptualizowany jako obowiązek wspomagania samotnych matek z dziećmi oraz ogólniej – rodzin, mających na utrzymaniu dzieci. Jednakże w Katowicach ma się na uwadze przede wszystkim pracownice rodziny z dziećmi, których zasoby z pracy są niewystarczające. Przepuszczalnie kryją się pod tym określeniem przede wszystkim rodziny wielodzietne, których jest dwa razy więcej w próbie katowickiej niż w próbie łódzkiej.

W Łodzi rodziny z bezrobotnymi konceptualizowane są jako biedne, co jest literalnie zgodne z ustawą. W Katowicach natomiast stosowana jest szersza formuła wykluczenia z pracy, obejmująca także rodziny z inwalidami i osobami, które są chronicznie chore. Znajduje to umocnienie w ustawie, która długotrwałą chorobę uznaje za jeden z warunków wspomagania gospodarstwa o niskich dochodach.

W Łodzi zatem stosowane rozumienie biedy niemal wyłącznie jest odnoszone do kategorii tzw. „nowych biednych” (samotne matki, bezrobotni, rodziny pracownice o niskich dochodach z dziećmi), podczas gdy w Katowicach obok „nowych biednych” są wspomagane także niektóre kategorie „tradycyjnie biednych” (inwalidzi, chronicznie chorzy).

Aneks

WYKAZ ZMIENNYCH

Numer zmiennej	Nazwa zmiennej	Operacjonalizacja zmiennej
P13	Wielkość gospodarstwa domowego	Suma wszystkich członków gospodarstwa domowego
S8	Aktywność zawodowa gospodarstwa domowego	Iloraz liczby dorosłych pracujących członków gospodarstwa domowego i dorosłych członków gospodarstwa domowego ogółem
S10	Stopa bezrobocia gospodarstwa domowego	Iloraz liczby dorosłych bezrobotnych członków gospodarstwa domowego i dorosłych członków gospodarstwa domowego ogółem
S13	Obciążenie gospodarstwa domowego dziećmi	Iloraz liczby dzieci w gospodarstwie domowym i liczby dorosłych ogółem

Numer zmiennej	Nazwa zmiennej	Operacjonalizacja zmiennej
S14.2	Samotne rodzicielstwo	Czy gospodarstwo domowe nie jest (0)/jest (1) rodziną niepełną?
S20	Stopa uzależnienia gospodarstwa domowego od pomocy społecznej	Udział dochodu gospodarstwa domowego z zasiłków w całkowitym dochodzie gospodarstwa domowego
S29	Wiek gospodarstwa domowego	Średnia wieku wszystkich członków gospodarstwa domowego
S34	Charakter zatrudnienia członków gospodarstwa domowego	Rodzaj zatrudnienia członków gospodarstwa domowego 0. nikt nie pracuje 1. nikt nie ma umowy o pracę, ale niektórzy pracują dorywczo 2. tylko jedna osoba pracuje na podstawie umowy o pracę, ale nie na pełnym etacie 3. tylko jedna osoba pracuje na podstawie umowy o pracę na pełnym etacie 4. wszystkie osoby pracują na podstawie umowy o pracę na pełnym etacie 5. choć jedna osoba pracuje na podstawie zezwolenia na działalność gospodarczą
S40	Obecność kobiet rozwiedzionych	Czy wśród członków gospodarstwa domowego nie ma (0)/są (1) rozwiedzione kobiety?
S44	Obciążenie gospodarstwa domowego inwalidami	Iloraz liczby inwalidów w gospodarstwie domowym i członków gospodarstwa domowego ogółem
S48	Obciążenie gospodarstwa domowego chronicznie chorymi	Iloraz liczby chronicznie chorych członków w gospodarstwie domowym i członków gospodarstwa domowego ogółem
S52	Stopa sfeminizowania gospodarstwa domowego	Iloraz liczby dorosłych kobiet w gospodarstwie domowym i liczby członków gospodarstwa domowego ogółem

Wielisława Warzywoda-Kruszyńska, Jolanta Grotowska-Leder

**CONDITIONS OF FALLING INTO POVERTY IN THE BIG CITY
CASE OF ŁÓDŹ AND KATOWICE**

The paper considers covert incentives and qualifying factors of falling into poverty in two Polish big industrial cities, Łódź and Katowice. The researches on poverty (understood in comparative terms) reached the households eligible for the welfare temporary subsidies.

Analysis of figures covers the 'officially poor' ones, viz. households with annual earnings per capita not exceeding the minimum retirement wage, where emerge such disabling factors as single-parenthood, homelessness, the need to protect maternity, unemployment, *etc.*

Among the causes of growing impoverishment of Polish society in recent years, authors suggest the worldwide processes: restructuring the economies, deindustrialization, privatization, along with particular Polish conditions.

Further analysis applies, as its theoretical framework, the model of individual's provisions that include three systems: the state coverage, the market forces and the family. That model suggests variety of settings that could cause falling into poverty.

The figures show, that qualifying factors of becoming poor merges into a whole with three systems mentioned and that poverty in the investigated cities correlates with:

- family life crumbling and overburdening by the number of children,
- the situation in the labor market that restrains the households incomes,
- inappropriate provision of social benefits for the families outwards the labor market.

The impoverished families in Łódź and Katowice seemed comprehended similarly, yet not alike. In Łódź the poverty almost thoroughly concerned the fraction of so called 'new poor' (single mothers, jobless persons, low-paid families with children), while in Katowice, besides the 'new poor' emerges the category of 'traditionally poor' ones, as disabled persons, chronically diseased, *etc.*